

Hauges kristendom, brytninger etter hans tid og hva som med rette kan kalles haugianisme

1. *Hauges kristendom*

Den haugianske bevegelse var en vekkellesbevegelse. Den ville vekke fra verdslig syndesøvn. Den ville vekke fra død ortodoksi. Og den ville vekke fra følelsesladet antinomisme, dvs. en følelsesladet religiøsitet som nok kretset om evangeliet, men ikke brød seg stort om loven. Hans Nielsen Hauge forstod *at Guds barn elsker Gud*, og kjærligheten viser seg i lydlig tjeneste. Kjærlighet til Gud og lydlig tjeneste, det er haugianisme.

Hans Nielsen Hauge (1771-1824) vant i perioden 1796-1804 oppslutning rundt om nærmest over hele landet. Mange ble vakt ved Hauges og de andre lekpredikantenes *forkynnelse*, andre var blitt vakt uten denne kontakten, kanskje gjennom lesning av *oppbyggelseslitteratur* eller ved sin *konfirmasjon*. Haugevekkelsen må ses som en del av en kirkelig oppvåkning og fornyelse i tida etter rasjonalismen og den franske revolusjon. For mange betød en grundig konfirmantforberedelse og en alvorlig konfirmasjonshandling svært mye.

Hauge la vinn på å knytte til seg andre lekpredikanter. Aarflot: "Når Hauge-vekkelsen nådde så langt som den gjorde i løpet av forholdsvis kort tid, skyldtes dette ikke minst at det lyktes for Hauge å frigjøre en bundet reserve av evangelisk forkynnergave som til manges forundring fantes i de norske menigheter." ("Norsk kirkehistorie", Andreas Aarflot: Bind II, Oslo 1967, 261)

Hans Nielsen Hauge stod *ikke alene*, verken som predikant eller når det gjaldt omkostninger.

Teologisk kan vi tale om en dobbelt front. Hauge gjorde motstand *mot rasjonalismens undergraving av kirkens forkynnelse*. Og han gjorde motstand *mot herrnhuternes ensidige evangelieforkynnelse*. Og mens den rasjonalistiske forkynnelsen la vekt på en rettskaffen borgerlig livsførsel, kalte Hauge hjertene til alvorlig *omvendelse*. Også Hauge var preget av den såkalte opplysningstida med dens interesse for det praktiske jordeliv, men motsatte seg å forveksle borgerlig moral og åndelig rettferdighet. Han avviste rasjonalismens optimistiske menneskesyn og fastholdt at vi har en syndig natur og må frelses av nåde. Skulle synderen komme til tro, måtte han først for alvor lære sin synd å kjenne og ta avstand fra den. På en særlig måte betonte altså Hauge den sida av omvendelsen som vi kaller *anger*. Men også *troen* må oppleves i hjertet. Og da er den forent med levende *kjærlighet til Jesus*. Hans Nielsen Hauge var seg bevisst at han hadde navnet til Sankt Hans, altså døperen Johannes. Og Hauge var en Johannes-skikkelse, en vegrydder for fornyelse av kirkelivet.

Derimot var han *ingen ny Luther*. Forenklet sagt: Forkynte Luther *troens rettferdighet* for mennesker som strevde etter å grunne sin egen rettferdighet, søkte Hauge å *vekke* folk som stolte på sin kirketilhørighet. Men den lutherske kirkelære dannet en nærmest selvskreven bakgrunn. Haugianismen videreførte den oldkirkelige og lutherske bekjennelse, ortodoks botsfromhet og pietistiske idealer. Ikke alle sider ved kirkelæren ble så klart aksentuert. Og Pontoppidans forklaring stod mellom reformasjonen og Hauge-bevegelsen og preget oppfatningen av katekismen. Bevegelsen må imidlertid studeres over tid. Haugianismen rundt 1800 og haugianismen rundt 1850 er ikke det samme. Situasjonen i kirke og samfunn omkring bevegelsen er også endret. Sammenfattende ytre sett kan vi kanskje si at bevegelsen går fra å være en oppvåkning som begynte i bondebefolkningen, til å bli en stadig mer formende faktor i kirke og samfunn. Den haugianske bevegelsen sprang ut av *pietismen* og smeltet etter hvert sammen med en fornyet *ortodoksi*. Det gikk ikke for seg uten spenning. Det var tydelig å merke i Vestfold.

Hauges forkynnelse var *botsforkynnelse*. Han kjempet mot død gudsdyrkelse. Han reagerte mot herrnhutisk følelsesmessig dvelen ved Jesu lidelse og død. I Tune fantes et herrnhutisk miljø. Hauge mente at herrnhuterne forkynte evangeliet på en måte som kunne medføre at mennesker bedrog seg selv med en død tro. Nåden er ikke på billigsalg. Hauge er på vakt mot å stanse med syndenes forlatelse. *Troen skal omvende oss fra våre synder*. Det tapte gudsbildet blir gjenvunnet i frelsen. En kristen er født på ny slik at Kristus bor i hans sjel. *Hat til synden og lydighet mot Guds lov* ble sentralt hos Hauge. Mennesker skulle kalles til sann omvendelse og et nytt liv i kamp mot synden. Også røveren på korset bekjente sin tro i handling da han irettesatte den andre røveren. Hauge talte i det hele mye om å *tjene Gud*, mindre om forsoningen og rettferdiggjørelsen. *Frelsesvissheten* måtte etter Hauges syn knyttes til at en er blitt et nytt menneske. Han oppfattet samtidig seg selv som en rettlærende lutheraner. *”Jeg har intet annet at trøste mig ved end Jesu Forsoning, men jeg tør ikke tage mig denne Trøst let”*, skrev Hauge i 1822 (Ola Rudvin: *”Indremisjonsselskapets historie”*, bind I, Oslo 1967, 114). Å kalle Hauge lovisk, tror jeg er helt feil. Han var opptatt av at troen medfører kjærlighet til Gud og medmennesker, og dette er frukt som Den Hellige Ånd virker ved evangeliet. Jeg tror at Hauge i dyp forstand var *et evangelisk menneske*, drevet av kjærlighet til Gud og til sine medmennesker.

Hauge skrev i 1821 sitt *testamente til sine venner*. Han advarer her (i samsvar med Den athanasianske bekjennelse) mot å sette noen av de tre guddommelige personer over de andre og mot å unnlate å lære om Faderen og om Den Hellige Ånd. Han peker på den sanne tro på Jesus Kristus som forløser fra synd og død og Satans rike til et liv der en tjener Gud i rettferd, uskyld og salighet (sml. Luthers forklaring til andre trosartikkel) – som Guds eiendomsfolk, som av kjærlighet til han er såre flittige til gode gjerninger (sml. Tit. 2,14). *”Den sande lære driver paa at erkjende dybt synden i os, samt om omvendelse eller igjennfødelse, om at elske Gud og sin næste som sig selv (til salighet), saa at man fornægter sig selv for at følge Jesu fodspor”*, skriver han. Porten er trang og veggen smal, og om vi står, må vi frykte for å falle, så vi *”forarbeider vor saliggjørelse med frygt og bævelse”* (sml. Fil. 2,12). En må trenge inn i Guds rike med makt (sml. Mt 11,12). Hauge advarer vennene mot *lunkenhet, sikkerhet og splidaktighet*, som han regner som tre salighetsfiender.

2. Brytninger etter Hauges tid

Jeg tror som sagt at Hauge virkelig var *et evangelisk menneske*, drevet av kjærlighet til Gud og til sine medmennesker. Men jeg tror at det må ha vært *noe uforløst* i den tidlige haugianske bevegelse. Hauges forkynnelse skilte ikke mellom lov og evangelium på samme måte som Luther gjorde, eller som Rosenius senere gjorde. Det er ikke sikkert at alle Hauges tilhengere opplevde den glede og kjærlighet som Hauge ble grepet av da han kjente seg overveldet av Guds kjærlighet. Usikkerhet og anfektelse under kamp mot synden var nok erfaringer mange gjorde under lovens hammerslag. Forkynnelsen handlet nok mer om nødvendigheten av omvendelse og et nytt liv enn om vissheten om syndenes forlatelse. En forandring var på veg, og på en måte utkrystalliserte den seg i en enkelt manns, ja, to unge predikanter gjennombrudd. Det var som om også bevegelsen brøt igjennom til større evangelisk klarhet. ”Haugianismen var kommet til et vendepunkt i sin historie”, skriver Godvin Ousland (Ousland: ”Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv 1840-75”, Oslo 1978, 27).

Etter Hans Nielsen Hauge kom *Anders Nielsen Haave*. Førtito år etter gjennombruddet på åkeren på Rolvsøy kom et nytt evangelisk gjennombrudd. Etter den lyse vårdagen i 1796 kom den skrekkelige tordennatta i Evje i 1838.

Anders Nielsen Haave fra Naustdal i Sunnfjord ble grepet av en vekkelse i 1833 og begynte snart som forkynner. Han var da i samme alder som Hauge var da han begynte sin forkynnervirksomhet. Haave hadde altså virket som lekpredikant noen år da han om sommeren eller høsten på en av sine reiser var kommet til Evje, det var visstnok til garden Fennefoss, sammen med en annen sunnfjording, *Mads Iver Wefring*. Anders Nielsen var 29 år gammel, Mads bare 19. Mads Wefring begynte å reise som predikant alt rett etter konfirmasjonen. Han hadde store talegaver og ble senere prest i statskirken, teologisk påvirket av Caspari og Johnson. Mads Wefring forteller i ”Minder fra mit Reiseliv” (offentliggjort i Luthersk Kirketidende 1896/1897) om den fryktelige natta. I Ola Rudvins gjengivelse heter det: ”Lynene glimtet i ett til det ble som et eneste ildhav, og det braket og dundret som om verden skulle forgå. Begge to måtte spørre seg selv: Er jeg rede til å møte Herren om han vil kalle meg herfra? Og de kom begge til det resultat at deres anger, omvendelse, bønn, tro, lydighet og hva ellers nevnes kunne fra deres kristne erfaringsliv, var en altfor sviktende grunn å bygge sin frelsesvisshet på.” Også Godvin Ousland refererer fra Wefrings erindring. Haave sa at han hadde prøvet sin anger, sitt forsett, sin lydighet, sin bønn, sin tro. Alle disse ting var nok nødvendige, men kunne ikke gi full forvisning om syndenes forlatelse og rettferdighet for Gud. Det som det utelukkende beror på når det gjelder å bestå for Gud, er ene og alene ”en troende Tilegnelse af den fuldkomne Fyldestgjørelse, der er tilveiebragt ved Kristus”, å finnes i ham og ha iført seg han som sin rettferdighet. Med den erkjennelsen fant det urolige hjertet hvile. (Rudvin; ”Indremisjonsselskapets historie”, bind I, s. 122; Ousland: ”Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv 1840-75”, s. 26f) Denne uværsnatta i Evje kom til å markere et gjennombrudd av en endring som var i ferd med å presse seg fram i den haugianske bevegelsen. Mange haugianere har nok opplevd et gjennombrudd fra syndenød og

omvendelseskamp til frigjort tro og frelsesvisshet. Og vi kunne kanskje si at i disse år skjedde noe tilsvarende med bevegelsen som sådan. *Så sant også loven fikk lyde og den troende ble formant til å avstå fra synden*, må dette sies å være i dyp overensstemmelse med den evangelisk-lutherske reformasjon. *Lesning av Luther* bidrog også til skiftet. Anfektete sjeler fant hvile i *troen på syndenes forlatelse for Jesu skyld*. *Alvorlig påminnelse om livets vitnesbyrd* forble samtidig et kjennemerke på den haugianske bevegelsen. Uten dette kan en ikke tale om haugianisme.

La oss se litt på faser i den haugianske bevegelsen.

1804-1814

Fengslingen av Hauge i 1804 ble et tilbakeslag. Hauge ville at vennene skulle ligge lavt i terrenget, og begeistringene synes å ha bleknet. Det kan minne om tilbakeslaget i abortkampen etter 1975.

1814-1830

Andre og etter hvert yngre forkynnere stod i spissen for Hauge-bevegelsen etter 1814. I 1820 oppstod en vekkelse på Sunnmøre, som bredte seg videre ut og preget bevegelsen i evangelisk retning. Fra slutten av Hauges levetid fikk haugianerne mye kontakt og samarbeid med lekfolk og prester i Sverige, noe som også virket til å framholde trosrettferdigheten tydeligere uten å underslå det hellige livsalvoret (Bang, 450f). Motsetningen til hernnhuterne avtok. De to bevegelsene har nok virket på hverandre, slik at brødrevennene talte mer om *helliggjørelse* og haugianerne mer om *rettferdiggjørelse* enn det de før hadde gjort. Om en ikke talte i hverandres samlinger, kunne en besøke hverandre.

Daniel Arnesen (1770-1826) og Amund Knudsen Brække (1770-1835), som begge fikk stor betydning for vekkelsen på 1820-tallet, var nok med og preget forkynnelsen i en mer evangelisk retning enn den hadde hatt den første tid. Det samme var Jens Johnsgaard (d. 1860) i Gudbrandsdalen, som hadde opplevd gjennombrudd til trosvisshet ved nattverdbordet. Berthe Canutte Aarflot (1795-1859) på Sunnmøre var nok også med og påskyndet en evangelisk utvikling i haugianismen. Hun fikk stor betydning på Vestlandet gjennom salmer, sanger, betraktninger og brev hun skrev. Bjørnstjerne Bjørnson skrev ved hennes død: "Hennes dybe, religiøse Sange er en Skat i hver Bondes hus hele Trondhjems og Bergens Stift igjennom, er ogsaa vandret længere udover Landet og synges tillige i Nabolandene." (Einar Molland: "Norges kirkehistorie i det 19. århundre", bind I, Oslo 1979, 83) Molland kaller seksbarnsmora "[d]en mest innflytelsesrike kvinne blant haugianerne" (s. 82).

John Haugvaldstad (1770-1850) var av dem som fortsatte å reise som predikant i Hauges fengselsår. I 1815 eller så flyttet han fra Mosterøy til Stavanger. Han drev en stor næringsvirksomhet med etter hvert tretti haugianere ansatt og fikk stor aktelse i bevegelsen. Han gav sine ansatte *lekser i Pontoppidans forklaring* og underviste dem i helgene. Blant annet fikk han haugianerne til å slutte opp om Det norske Misjonselskap, som ble grunnlagt i 1842, og han samlet inn penger til bygging av et bedehus i Stavanger, som ble reist i 1845.

Michel Grendahl (1775-1849) fra Rennebu ble vakt i 1799 og begynte å holde samlinger året etter. Han ble kjøpmann i Kristiansund, senere flyttet han til Byåsen ved Trondheim, der garden hans, Havsten, ble et senter for haugianerne i Trøndelag. Grendahl og kona var mer kulturåpne enn vanlig var i bevegelsen. Således spilte han fele, men salmemelodier. ”Som predikant appellerte han til tanken, viljen og samvittigheten, men ikke til følelsene”, sier Molland (”Norges kirkehistorie i det 19. århundre”, bind I, 78). Grendahl var stortingsmann på 1830-tallet og i 1842 da han var med og oppheve konventikkelplakaten. Han var en ledende bondepolitiker.

Et annet ganske kulturåpent ektepar var Randi Andersdatter Solem (1776-1859) og Arent Solem (1777-1857), begge fra Klæbu, som i perioden 1825-1840 bodde på garden Sandaker ved Christiania og knyttet kontakt med Grundtvig fra 1827 av.

1830-1850

Fra omkring 1830 fikk haugianerne sterk motstand fra *de såkalt sterkttroende på Sørvestlandet* med lederen Knud Spødervold (1791-1848). De mente at Hauge lærte egenrettferdighet. Selv mente de å ha den rette lære om rettferdiggjørelsen ved troen alene og friheten fra loven og polemiserste mot andre som kjempet med tvil og anfektelse. Det er neppe tvil om at Spødervold-retningen kunne tendere mot død ortodoksi. Haugianerne mente nok at deres tro ofte var en tagen tro. Retningen ble opphav til dannelsen av kirkesamfunnet ”Samfundet på Vestlandet” i 1890.

En krets av yngre haugianske forkynnere kom til å stå i vekkelse over store deler av landet fra 1833. De unge fikk slippe til, men skulle til å begynne med reise sammen med en eldre predikant, som kunne gi frimodig kritikk. En sterkere betoning av *forsoningen* og *rettferdiggjørelsen* brøt gjennom på 1830-tallet.

Jeg har fortalt om sunnfjordingene Anders Nielsen Haave (1809-67) og Mads Iver Wefring (1819-94) og gjennombruddet i 1838. I løpet av perioden 1836-53 besøkte Haave de fleste bygder i Norge. Han hadde store gaver både som taler og musikalsk. Molland sier: ”Hans kristendomssyn var i begynnelsen preget av den haugianske lovfromhet, men han gjennomgikk en markant forandring og gikk over til å betone forsoningen, rettferdiggjørelsen og frelsesvissheten langt sterkere enn den eldre haugianske forkynnelse hadde gjort.” (”Norges kirkehistorie i det 19. århundre”, bind I, 83f.)

Under det forferdelige tordenværet i Evje fant både Haave og Wefring at frelsesvissheten ikke kunne bygges på deres omvendelse, anger, tro, bønn, lydighet, kristen erfaring. Den kunne bare bygge på forsoningen og rettferdiggjørelsen ved troen. Uværsnatta i Evje kom til å markere *et gjennombrudd av en endring i den haugianske forkynnelsen*. ”Den virkning denne Nats Oplevelse havde paa Haaves og min Forkyndelse av Evangeliet var straks iøinefaldende”, skrev Wefring (Rudvin; ”Indremisjonsselskapets historie”, bind I, s. 122; Ousland: ”Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv 1840-75”, s. 28). Det var ikke slik at de bare hadde forkynt loven, men som Wefring uttrykte det: Vi la mer vekt på Kristus i oss enn Kristus for oss. Det kom en ny kjerne i deres forkynnelse. Kristus og hans rettferdighet, grepet i ord og sakrament, er den grunn der troen kaster anker så en kan ha visshet om å stå i nådens

stand. Rudvin sier at Haave og Wefring samlet seg om en mer positiv forkynnelse av det evangeliske nådebudskap uten å slå av på lovens krav og det kristelige alvor. Ousland sier at de to forstod at haugianerne ofte hadde blandet sammen rettferdiggjørelse og helliggjørelse og forgjeves søkt frelsesvisshet på grunnlag av framgang i det gode. Men synderen må tro på han som rettferdiggjør den ugudelige, og ved denne tro bli rettferdiggjort og få fred med Gud. Da får jeg Kristus med all hans rettferdighet, og derav springer det nye liv og den nye lydighet ut, som en følge av trosrettferdigheten. Skal vi ikke få livet, freden og saligheten før vi ved helliggjørelsen finner oss skikkede, skjer det aldri, sa Haave. Et sendebrev til det haugianske vennsamfunnet som Anders Nielsen Haave skrev i 1840 om forsoningen og rettferdiggjørelsen ble retningsgivende i bevegelsen, især for de yngre. Den nye forkynnelsen førte til at de vakte kom fortære til visshet.

La meg nevne *Elling Eielsen* (1804-83) fra Voss. Han opplevde et personlig gjennombrudd i 1832 og begynte som forkynner i nybyggerstrøk i Troms og fortsatte i Trøndelag og det sønnafjeldske og i Sverige og Danmark. Eielsen var offensiv med sin møtevirksomhet, la vinn på å gjøre samlingene allment kjent når han kom og kunne gjerne leie lokale (sml. Bang, 475). Molland sier: "Elling Eielsen var botspredikant, og han var en lidenskapelig natur. Han la hele sin ubendige kraft i vekkelsesforkynnelsen, truet med fortapelse og tordnet mot prester og kirkelig vanekristendom." ("Norges kirkehistorie i det 19. århundre", bind I, 86) Han gikk ikke med på at de haugianske predikantene skulle stå under tilsyn av de såkalte eldste. I 1839 reiste han til Amerika, der han virket blant norske immigranter, lot seg ordinere til prest og dannet et lavkirkelig kirkesamfunn. Andreas Aarflot sier: "Etter et besøk i Texas 1859-60 ble han sterkt opptatt av negerslavenes skjebne, og i Eielsens kirkekonstitusjon ble det tatt inn en paragraf som fordømte slavehandelen." (https://nbl.snl.no/Elling_Eielsen) Eielsens Norgesbesøk på 1860-tallet fikk betydning for den senere dannelsen av Den jarlsbergske frimenighet, nå Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn, i 1872, som overtok Eielsens kirkekonstitusjon. Etter en splittelse i det amerikanske kirkesamfunnet i 1876 ble Eielsen leder av den mindre fraksjonen, Eielsens synode.

I løpet av 1830-tallet slo en forskyvning fra botsforkynnelse til forkynnelse av forsoning, trosrettferdighet og frelsesvisshet igjennom i bevegelsen. Eldre haugianere kunne være skeptiske til denne utviklingen. Et puritansk og pietistisk livsmønster fulgte imidlertid bevegelsen. Omvendelsen skulle følges av en vandel preget av brudd med verden og verdslige fornøyelser. Med flid og nøysomhet lyktes mange haugianere i forretningslivet. En skulle være forsiktig og vandre varlig. Dans ble avvist, og musikk skulle bare brukes i kristen sammenheng. Holdningen til alkoholholdige drikker varierte noe. Den rike forretningsmannen John Haugvaldstad levde spartansk og unngikk luksus, og generelt var denne tendensen framtreddende blant vennene i Stavanger.

Den haugianske bevegelsen var *kirkelig*. Haugianerne var faste kirkegjengere og gikk til alters høst og vår som det var skikk.

Barn ble oppdratt til gudsfrykt og nøysomhet og avvisning av adiafora. Noen gjorde nok opprør, men som oftest ble barna i miljøet.

1850-1870

Ved midten av 1800-tallet var haugianismen representert over mesteparten av landet, med sentre blant annet i Drammen, Stavanger og Bergen. Bevegelsen hadde røtter i bondebefolkningen og bredte seg i bygdene og i byene særlig blant innflyttere. Haugianerne la vinn på å bevare enhet i vennsamfunnet. Erfarne ledere var på vakt mot nye lærdommer.

Den haugianske bevegelsen fløt imidlertid sammen med nyere strømdrag i norsk kirkeliv. Bevegelsen beredet grunn for *den johnsonske vekkelsen*. Med de johnsonske prestene som kom ut fra 1850-åra av og lot seg velge inn i foreningsstyrer, forsvant avstanden mellom presteskap og lekmannsbevegelse. Men det var spenninger. Haugianerne orienterte seg ut fra den oppbyggelseslitteratur og teologiske tradisjon de kjente og anså som prøvet, trygg og bibelsk. De johnsonske prestene kom fra et teologisk studium med et friere og kritisk forhold til tradisjonen. I Vestfold kunne dette merkes i spenningen mellom de gamle haugianerne og de johnsonske prestene om saliggjørelsens orden. Noe av haugianernes kritikk av ”nyevangelismen” kunne også ramme den johnsonske vekkelsen.

Etter Lammers-bevegelsen på 1850-tallet og den omstridte Elling Eielsens Norges-besøk på 1860-tallet var det viktig for omreisende predikanter å ha skriftlig anbefaling både fra prester og aktede leke ledere. En rekke forkynnere av den yngre generasjon ledet bevegelsen inn i en organisert indremisjonsbevegelse. I brytningene på 1870- og 1880-tallet mellom en tradisjonell lekmannsbevegelse og en mer radikal indremisjonsbevegelse representerte de fleste av dem den gamle linje.

Lekmannsbevegelsen endret seg også med de ansatte *emissærene*. Harkel Johnsen Myhreboe (1808-98) var ansatt i Indremisjonen i Christiania i ti år fra 1868 til 1878. Hans ”Oplevelser og Erindringer” (1882) skal være en viktig kilde til den haugianske vekkelses historie. Selv om han selv hadde vært ansatt i indremisjonen, var han kritisk til foreningsdannelsen og skrev: ”Det er nu bleven almindeligt i byene blant de troende at gjøre Valg paa en Bestyrelse, der skal styre de andre Lemmer. Det var bedre, at de ældste var selvskrevne til at lede og styre de andre. Naar de vælges ved stemmeflerhed, da tiltager denne Bestyrelse sig større Frihed, end den tilkommer, idet de beslutter og afgjør mellem sig indbyrdes, og de, der er udenfor Bestyrelsen, er at betragte som umyndige. Nei, Brødre, saaledes bør det ikke være” (Etter Molland: ”Norges kirkehistorie i det 19. århundre”, bind I, 88f).

3. *Ekte haugianisme*

25. oktober 1940 ble det holdt et møte i Oslo bispegård. Landet var okkupert av en nazistisk stat. Biskop Eivind Berggrav (1884-1959) hadde innbudt en rekke enkeltpersoner engasjert i frivillig kristelig virksomhet til møte med biskopene, som var samlet til bispemøte. Her ble det besluttet å danne *Kristent samråd for Den norske kirke*. I en erklæring om samrådet som møtet stilte seg bak, heter det at ”rådet uten omsvøp vil følge vår gamle, prøvde reformatoriske og haugianske linje på det inspirerte Guds ords grunn etter vår kirkes lutherske bekjennelse” (Torleiv Austad: ”Kirkens Grunn: Analyse av en bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-45”, Oslo 1974, 70).

Bibeltro, luthersk og haugiansk, slik ønsket disse lederne å forstå Den norske kirke da den ble utfordret av en nasjonalsosialisme båret av et kirkefremmed livssyn.

Dette innebar en samling om den apostoliske trosbekjennelse med avgrensning mot liberal teologi, en samling på luthersk grunn, selv om en i enkeltsaker også kunne stå sammen med andre slags trossamfunn, og en samling om en norsk kirkelig tradisjon i fruktbart samvirke mellom kirke og bedehus. Fullstendig enhet i teologisk oppfatning var det ikke. Men under krigen stod en sammen.

Men hva kan med rette kalles haugianisme?

Et gammelt ord for omvendelsen setter oss på sporet: *Sinnsforandring*.

Om opplevelsen på åkeren i 1796 sier Hauge at Guds kjærlighet så overvettes besøkte han, og at han på sin side fikk en inderlig brennende *kjærlighet* til Gud og sin neste og i det hele et forandret sinn. Guds barn elsker Gud. Det er en bibelsk sannhet. Hauge visste det og vitnet at han selv elsket Gud. Kjærlighet til Gud og mennesker. Det er haugianisme. "[S]kikk dere ikke like med denne verden, men bli forvandlet ved fornyelsen av deres sinn, så dere kan prøve hva som er Guds vilje: det gode og velbehagelige og fullkomne!" sier Paulus (Rom. 12,2) Det er haugianisme.

De gamle haugianere øste av litterære kilder. De var *lesere*. De trodde på Bibelen og leste den. Og de trodde på prøvede bøker fra reformasjonens, ortodoksiens og pietismens tid. De leste Luther, de leste Johann Arndt, Christian Scriver, August Hermann Francke. Mari Holen i Aremark gikk bare tre dager på skolen, men lærte å lese og "kunde udenad sine lesebøker i krustendomskunnskap" (H. Mustorp: "Haugianere i Østfold", Oslo 1930, 158). Senere kunne lekfolket lese både Rosenius og amerikanske vekkelsespredikanter.

De gamle haugianere var trofaste *kirkegjengere* som satte gudstjenesten høgt. De vernet om søndagen og la grunnlag for et "normalt norsk kirkesyn", som presten Eugen Spydevold kalte det: Kirken om formiddagen og bedehuset om kvelden. "Jeg synes ikke jeg har rett til å gå på møte eller fest om ettermiddagen hvis jeg ikke først har vært i kirken om formiddagen", sa en kjent haugianer i Rygge (Mustorp: "Haugianere i Østfold", s. 322).

De gamle haugianere var *bønnemennesker*. Det er ikke for ingenting at vi har så mange hus her i landet som kalles bedehus. Haugianerne søkte Gud i enrom og i sammenvær. I tro på han og i tro på bønn. De bad naturligvis om helbredelse fra sjukdom og om andre timelige ting. Men en særlig plass hadde nok bønner om vekkelse og bønner for enkeltmennesker at de måtte bli frelst. Og tilsvarende var gleden over bønnesvaret stor. En kjent haugianer i Rakkestad var i nød for kona si. Det virket som hun først på det siste ble omvendt til Gud. Mannen hadde kjempet i bønn alene og sammen med venner. Omvendelsen overskygget all sorg og alt savn. "Jeg har aldri i mitt liv vært så glad som da ho Lovise døde!" skal han ha sagt (Mustorp: "Haugianere i Østfold", s. 255).

Hauge advarte mot kjødelig splittelse. De gamle haugianere hadde *samfunnssinn*. De pleide samfunn med hverandre. I boka "Haugianere i Østfold" skriver kirkesanger Mustorp: "Det som særlig karakteriserte de gamle venner var deres kjærlige omsorg for hverandre. De

besøkte hinannen rett som det var, og hadde de ikke anledning til dette på grunn av sine timelige gjøremål, så skrev de til hverandre.” (”Haugianere i Østfold”, s. 209)

Haugianerne utviklet *en kultur og et språk for samtaler om åndelige sannheter*. En måtte ikke ha studert for å snakke om troen. Gjennom innbyrdes samtale og trøst la de også grunn for å samtale med og vitne for utenforstående. Kom de på en gard for å arbeide, kunne de samle både troende og verdslige til en kort andakt i løpet av dagen. De kunne gå fra hus til hus og vitne, fra gard til gard og samle til møter. På reise kunne de ta kontakt med sine medpassasjerer og tale om det ene nødvendige. Ytre sett er det nok Vaktårnselskapet nå som likner mest på de gamle haugianere i så måte.

Men det var en hjertesak for så mange. ”Det ble min store glede å få flere med”, sa Hauge etter sitt åndelige gjennombrudd. Gleden over evangeliet, nøden for sjelene og ansvarsbevisstheten drev mange til å gå ut og vitne for den enkelte og tale der folk samlet seg. Iveren og prioriteringen var næret av både gudsfrykt og glede. De kunne bruke mye av sin fritid til samtaler og husbesøk. Sjukebesøk var høgt prioritert. De kunne gå på besøk overalt der de hørte at noen lå sjuk, uavhengig av om de sjuke var troende eller ikke. De kunne gi hjelp til fattige, eventuelt tilby dem arbeidsplasser.

De gamle haugianere var på vakt mot det overfladiske. Ingen måtte bedra seg selv med en død tro. De skjelnet ganske skarpt mellom vekkelse og omvendelse og delte altså mennesker inn i *sovende, vakte og omvendte*.

Til uforglemmelig erindring skrev Petter Høgebøl fra Rømskog:

”År 1857 den 25. januar fikk Gud formedelst sine utrettelige nådekall overtalt mitt hjerte til å anta sitt frelsestilbud om evig liv og salighet, og 8 dager derefter, nemlig fredag den 30. januar, gav han mig forsikring om sin nåde, syndenes forlatelse og sitt velbehag for fremtiden. Og atter om noen dager lot han lyset oppgå for mig. så jeg i troen fikk beskue min kjære Frelser, Jesus Kristus. Jeg fikk tydelig se at all hans bitre lidelse og død var skjedd for min skyld, så jeg i og ved ham så mig fullkommen frelst og salig. Da begynte min ganske sjel å fylles med en sådan himmelsk fred og glede som ingen jordisk tunge kan utsi eller beskrive.” (Mustorp: ”Haugianere i Østfold”, s. 333f)

Johan Kragtorp i Høland var en markant skikkelse. Han la vekt på alvorlig syndserkjennelse, og var noen i syndenød, kunne han oppsøke dem og trøste og veglede. Var noen sjuke, kunne han dra lange veger for å besøke dem om han enn hadde det aldri så travelt. Og han var ikke redd for direkte tale. Stundom kunne noen si: ”Han Johan Kragtorp var her og fordømte meg!” (Mustorp: ”Haugianere i Østfold”, s. 219) ”Et menneske kan stanse ved vekkelsen, og i den stilling tror jeg svært mange lever i vår tid; men det er en farlig stilling”, sa Nils Herrebrøden fra Tune, som døde i 1929.

De gamle haugianere la vekt på *oppgjør* både med Gud og med mennesker. Somme tider kan gamle synder stenge for et menneske. I grensetraktene mot Sverige lå en gammel mann for døden. Han var fortvilt og mente at alt håp om frelse var ute, forteller Mustorp. Haugianeren Iver Rødser, som hadde tatt ut om natta for å hjelpe han, måtte søke Gud i bønn, og så sier han

til mannen: ”Du må ha gjort en synd som du ikke vil bekjenne!” Da traff han blink. Den gamle hadde vært tømmerfløter og en gang stjålet en stor tømmerstokk som tilhørte et firma i Halden. De ble enige om at Iver Rødser skulle dra til Halden og gjøre opp på den gamles vegner, og Iver gav seg straks i veg. Om formiddagen kommer han inn på sjefens kontor, ber om tilgivelse for tjuveriet og om å få betale for tømmerstokken. Det gjorde et sterkt inntrykk. ”Når det er så svært å dø, hvordan skal det da gå meg”, skal sjefen ha sagt. Iver skyndte seg tilbake til den gamle i Aremark, som fikk tro sine synders forlatelse og døde i troen noen dager etter.

Da Hans Iversen, eller ”Heiersmeden”, i Degernes kom til omvendelse, måtte han gå til en gard der han en gang hadde vært i tjeneste, og be om tilgivelse fordi han hadde stjålet et lite knytte med epler. I tjue år hadde det gnaget i samvittigheten.

Den omvendte måtte *arbeide på sin frelse med frykt og beven, i vissheten om at Gud er den som virker i oss både å ville og å virke til hans velbehag* (Fil. 2,12f). De gamle haugianere så stort på *brodertukten*. Om Mari Holen i Aremark skriver kirkesanger Mustorp: ”Hun var særdeles øm for sine trosfellers liv; hørte hun at en eller annen av dem hadde forsyndet sig, støtt an eller gitt forargelse, hadde hun ikke ro på sig, før hun fikk tale med vekommende under fire øyne. Og da hennes tilrettevisning alltid var preget av inderlig omsorg og kjærlighet, var den nesten alltid virkningsfull og til velsignelse.” (Mustorp: ”Haugianere i Østfold”, s. 168)

Ekte haugianisme må være å leve i kjærlighet til Gud og mennesker. En kjærlighet født ved evangeliet. Når sjeler finner hvile i *troen på syndenes forlatelse for Jesu skyld og brenner etter å gjøre det gode. Alvorlig påminnelse om livets vitnesbyrd* er derfor et kjennemerke på den haugianske bevegelsen. Uten dette kan en ikke tale om haugianisme.

Lekmannsbevegelsen var lenge opptatt av de tre V-ene Vakt, Vennesamfunn, Vekkelse. Av å stå vakt om den rette lære, av å pleie vennesamfunnet og av å be og arbeide for vekkelse. Jeg er ikke sikker på om en i dag kan peke på noen bevegelse, noe kirkesamfunn eller noen organisasjon og si at dette er haugianisme. Men jeg er ganske sikker på at det her og der finnes troende som lever slike kristenliv som jeg har prøvd å tegne konturer av.

Haugianerne var nok mange, men de hadde også mange motstandere. Haugianismen var en motkultur, og ekte haugianisme må være en motkultur også i vår tid.

Tune, AD 2017

Ragnar Andersen